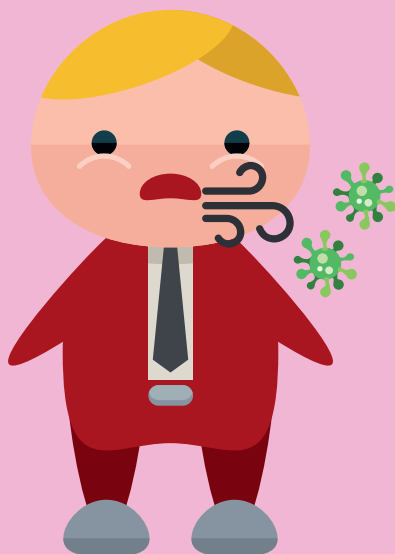
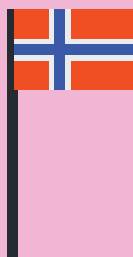
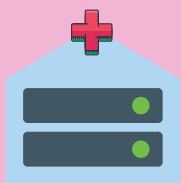

Forholdsmessighet

Medisin, juss, filosofi og pandemi

COVID-19

Mette Kalager

Michael Bretthauer, Hans Petter Graver, Lise M. Helsingen,
Magnus Løberg, Anna Nylund og Einar Øverenget

FAGBOKFORLAGET

Forholdsmessighet

**Mette Kalager, Michael Bretthauer,
Hans Petter Graver, Lise M. Helsingen,
Magnus Løberg, Anna Nylund og Einar Øverenget**

Forholdsmessighet

Medisin, jus, filosofi og pandemi

FAGBOKFORLAGET

Copyright © 2025 by
Vigmostad & Bjørke AS
All Rights Reserved

1. utgave 2025 / 1. opplag 2025

ISBN: 978-82-450-5355-5

Grafisk produksjon: John Grieg, Bergen

Omslagsdesign ved forlaget
Omslagsfoto ved Mette Kalager
Bildet på s. 156 er gjengitt med tillatelse fra Bent Høie.

Spørsmål om denne boken kan rettes til:
Fagbokforlaget
Kanalveien 51
5068 Bergen
Tlf.: 55 38 88 00
e-post: fagbokforlaget@fagbokforlaget.no
www.fagbokforlaget.no

Materialet er vernet etter åndsverkloven.
Uten uttrykkelig samtykke er eksemplarframstilling
bare tillatt når det er hjemlet i lov eller avtale med Kopinor.

Vigmostad & Bjørke AS er Miljøfyrtårn-sertifisert,
og bøkene er produsert i miljøsertifiserte trykkerier.

Forord

«Manns minne» er eigentleg ganske kort. Røynslene frå covid-19-pandemien er i ferd med å gå i gløymeboka for dei fleste av oss. Når eg tenkjer tilbake, er det med eit visst smil om munnen eg minnest kvinna på parkeringsplassen ved COOP-en på Tjelta den 12. mars 2020 som legg enno ein pakke med toalettrullar inn i bakluka på bilen sin, som alt er overfylt av slike, etter sannsynlegvis eit titals besøk på dei andre, lokale daglegvarebutikkane.

Meir alvorsam blir eg når eg minnest munnbindet eg hadde liggjande i midtkonsollen i bilen, som eg til dømes brukte då eg var innom lokalbutikken for å handla daglegvarer. Det var slett ikkje ei stor last, sjølv om det var litt underleg å snakka med naboen gjennom munnbind. Dersom nokon hadde spurt meg om munnbind i det offentlege rommet hausten 2021, hadde eg svart at det er jo slik folk frå Asia av og til gjer når dei ferdast på internasjonale flyplassar. I kyrkja var annakvar rad sperra av. Det var til å leva med, for uansett var det nok av plass der.

Pleksiglaset framfor kassa på SPAR-en forsvann etter kvart. Det hadde eg trudd ville vara lenger, for det er jo ei viss fornuft i å verna kassabetjeninga mot arbeidsrelaterte truslar. Eit hundretals personar som gjennom arbeidsdagen snufsar, harkar og hostar på halvmeters avstand, er jo ein biologisk trussel for arbeidstakaren.

For meg som samfunnsmedisinar, i passe fråstand frå den utfordrande kliniske kvardagen, var pandemien eigentleg ei nesten etterlengta hending for å stadfesta at medisin og helsefag er ein del av den samla sosiale infrastrukturen som eit komplisert samfunn er avhengig av, utan alltid å tenkja over det.

Det eg ikkje likar å tenkja tilbake på, er dei samtalene eg hadde med personell i dei kliniske tenestene, som fortalde om korleis dei var plaga av at dei måtte seia nei til pårørande og venner som gjerne ville besøkja

sjuke menneske som stod framfor døden på sjukehuset eller sjukeheimen. Eg tykkjer heller ikkje det tener korkje forskarsamfunnet, forskningsetikken eller forskingsretten til ære at vi ikkje var meir parate til å undersøkje det som skjedde i sanntid med systematiske og komparative studiar til dømes av skulestengingar.

Koronakommisjonen (NOU 2021:6; NOU 2022:5) og Koronautvalet (NOU 2023:16) har kome med vurderingane sine. Handteringa av pandemien har vore drøfta i Stortinget (Innst. 423 S (2021–2022) mfl.). Mykje av det som har kome fram i desse prosessane, blir drøfta og utfordra i denne boka. Det er på tide. Utover i 2022 døydde dette ordskiftet stille og roleg. Det prøver denne boka å gjenoppliva.

Det er bra. Vi må drøfta kva det betyr å handla forholdsmessig i møte med truslar som trekkjer med seg uvisse. Når grunnlagsverdien er usikker, er det vanskeleg å avgjera «ex ante» kva som er forholdsmessig. Det står fram mykje klårare i lys av etterpåklokskapen, «ex post». Tida er over for å gå i angreps- eller forsvarsposisjonar.

No må vi nytta siste rest av «manns minne» og tilhøyrande dokumentasjon til to diskursar. Den eine handlar om å trekkja lærdom, og visdom, av det vi har erfart. Den andre handlar om å bu oss på framtida. Beredskapsplanar er slik sett berre ei sak. Meir viktig er det truleg å snakka om kva spørsmål vi skusla vekk å få svar på i tida 2020–2022.

Frå mars 2020 til langt ut i 2022 var Noreg, som dei fleste andre land i verda, eit epidemiologisk laboratorium. I etterpåklokskapens lys tenkjer eg at vi dessverre må vedkjenna at vi ikkje makta til fulle å utnytta læringspotensialet i det vi opplevde.

Globale kriser kjem til å skje igjen. Tida er her no, til ikkje berre å laga planar og å drøfta og systematisera det vi opplevde gjennom covid-19-pandemien. Vi må også leggja planar for korleis vi på ein systematisk måte skal rusta oss for å kunna læra av den neste globale hendinga, anten det no er ein pandemi, ein kjernefysisk katastrofe, ei omfattande energi- og ressurskrise eller eit globalt krigsscenario.

Trass i kommisjonar, utval og stortingsdrøftingar manglar vi enno mykje på dei fordomsfrie refleksjonane og dei prinsipporienterte analysane av røynslene frå pandemien. Denne boka gjev oss tankar og strukturar for analytiske tilbakeskodningar. Men desse må prøvast mot dei røynslene som folk flest og fagfolk av ulikt slag har. Det finn vi lite av.

Dei lokale legane skriv ikkje lenger «medisinalmeldingar». Det var ein tradisjon som starta i 1809, men som kvarv bort fram mot 1980-talet. Ingen sentrale styremakter har bede om systematiske tilbakemeldingar frå lokalsamfunna (kommunane, helseføretaka) om erfaringar frå pandemiåra. Mange forskingsprosjekt er på gang. Men systematikken i dei verksemdsnære refleksjonane manglar enno. Tida er i ferd med å renna ut for eit gyldig «manns minne».

Eg vonar at denne boka skal skapa liv igjen i ordskiftet om kva vi lukkast med og kva vi bomma på under pandemien. Balansen mellom det forholds-messige og det uforholdsmessige fortener eit jamleg ordskifte, særleg når det er spørsmålet om korleis vi skal møta ukjende situasjonar, der uvissa er stor.

Geir Sverre Braut
professor, HVL, SUS

Innhold

Introduksjon	17
Oppbygging av boken	17
Forfatterne	19
Smittevern og forholdsmessighet	20

Del I

Prinsipper for forholdsmessighet	23

Kapittel 1

Det etiske utgangspunktet	25
Det formale likhetsprinsippet og forholdsmessighet	25

Kapittel 2

Psykologiske faktorer og evne til å ta beslutninger	31
Følelser og emosjoner påvirker våre evner til å ta gode valg	31
Tankesystem, system 1 og system 2	36
Framing	43
Referanser	44

Kapittel 3

Byggesteiner for forholdsmessighet i jus	46
Forholdsmessighet – et grunnleggende rettsstatlig prinsipp	46
De grunnleggende elementene i forholdsmessighetsprinsippet	48
Forholdsmessighet – et praktisk eksempel	52
Noter	54

10 Forholdsmessighet

Kapittel 4

Byggesteiner for forholdsmessighet i medisin	56
Vurdering av forholdsmessighet er grunnleggende for de fleste avgjørelser i medisinsk praksis	56
Kunnskapsbasert praksis	56
Føre var	57
Fra føre var til kunnskap	60
Referanser	61

Del II

Kunnskapsbasert praksis	63

Kapittel 5

Kunnskapsbasert medisin	65
Grunnleggende prinsipper	66
Referanser	74

Kapittel 6

Verdier, preferanser og prioriteringer	76
Verdier og preferanser	76
Hva skal tilbys? Overordnede prioriteringer og verdier	78
Terskelverdier	83
Prioriteringsprinsippene og forholdsmessighet	84
Referanser	84

Del III

Forholdsmessighet i jus og medisin	87

Kapittel 7

Krav om forholdsmessighet – det rettslige grunnlaget	89
Nasjonal rett	89
Den europeiske menneskerettskonvensjonen	91
Referanser	93
Noter	94

Kapittel 8

Forholdsmessighet og menneskerettighetene	95
Utvikling av forholdsmessighetsprinsippet	95
Prinsipper for forholdsmessighet	96
Eksempler på vurderinger av smitteverntiltak i Norge	98
Håndhevelse, sanksjoner og forholdsmessighet	105
Forholdsmessighet og skjønnsmargin	106
Retten til liv og helse	107
Referanser	111
Noter	112

Kapittel 9

Forholdsmessighet i domstolsprøvingen	118
Domstolen overprøver ikke forholdsmessighetsvurderingen, men om den er gjort	119
Rettslig overprøving av forholdsmessighetsvurderingene etter smittevernloven	120
Vurdering av smitteverntiltak ut fra ikke-medisinskfaglige hensyn ..	122
Referanser	124
Noter	124

Kapittel 10

Forholdsmessighet i medisinen	125
1. Beskrivelse av trusselen	126
2. Beskrivelse av tiltak	128
3. Kvantifisere fordeler og ulemper	128
Hjelpemidler for medisinske forholdsmessighetsvurderinger	130
Sammenheng mellom forholdsmessighetsvurderinger i medisin og jus	134
Referanser	135

Kapittel 11

Forholdsmessighetsvurderinger ved kunnskapsmangel	
– å leve med usikkerhet	137
Kunnskapsbasert praksis og føre-var-prinsippet	138
Å tette kunnskapshull – kunnskapsproduksjon	143

12 Forholdsmessighet

Når ulempene ikke er av medisinsk karakter	148
Hvordan måle det ikke-målbare?	149
Det ikke-målbare	157
På vegne av befolkningen	158
Når er et tiltak uforholdsmessig?	159
Referanser	160

Del IV

Smittevern og beredskap i norsk lov	163

Kapittel 12

Smittevern faglig forholdsmessighet	165
Smittevernloven	165
Allmennfarlig smittsom sykdom	167
Grunnleggende krav til smitteverntiltak	169
Helsemyndigheter og kommunehelse	172
Frivillighet og tvang	174
Smittevernloven skaper også rammer for å hjemle inngripende tiltak	175
Forholdsmessighetskravet i smittevernloven med eksempler fra covid-19-pandemien	175
Smitte versus verdier og preferanser	178
Referanser	179
Noter	180

Kapittel 13

Krisestrategier	182
Overordnet ansvar	182
Helseberedskap	183
Helseberedskapsloven	183
Sikkerhetsloven	187
Direktoratet for samfunnssikkerhet og beredskap	188
Analyser av krisescenarioer	189
Pandemi – eksempel på analyse av et krisescenario	193
Krise- og beredskapsplaner	195

PDSA-sirkelen	196
Nasjonal helseberedskapsplan	197
Nasjonal beredskapsplan mot utbrudd av alvorlige smittsomme sykdommer	200
Nasjonal beredskapsplan for pandemisk influensa	203
Grad av alvorlighet	210
Forholdsmessighet	211
Referanser	213

Kapittel 14

Hva manglet i kriseplanene før covid-19-pandemien	217
Generelle planer	217
Konkrete planer	218
Paradigmeskifte	220
Helsedirektoratet	222
Fra helsekrise til krise med konsekvenser for hele samfunnet	225
Data under en krise	226
Bruk og deling av data	227
Beredskap for kunnskapsproduksjon	231
Læring etter kriser og øvelser	231
Referanser	232

Del V

Vurdering av forholdsmessighet under covid-19-pandemien	235

Kapittel 15

Trussel	237
Begrense konsekvenser av trusselen	237
Hvilke data trenger vi for å vurdere trusselen i samfunnet?	239
Data tilgjengelig under pandemien	243
Hva påvirket vår oppfatning av trusselen?	246
Møte med det ukjente	250
Fra råd og anbefalinger til lover og regler	252
Referanser	253
Noter	254

14 Forholdsmessighet

Kapittel 16

Terskel	255
Elementer i en strategi	255
Bevegelige mål og ulike terskler	257
Dynamisk terskel – trafikklysmodellen i skolen	266
Prediksjoner	272
Referanser	278

Kapittel 17

Strategier under covid-19-pandemien	281
Strategier brukt i Norge	281
Valg av strategi	290
Leve-med-strategi	290
Smitte, innleggelser og dødsfall i Norge fra februar 2020 til oktober 2022	293
Zero covid (nulltoleranse for covid)	296
Frivillighetsstrategi	299
Referanser	300

Kapittel 18

Anbefaling eller tvang	302
Frivillig eller tvang	302
Den svenske strategien	303
Sammenligning Sverige og Norge	304
Overdødelighet	307
Samtykke	310
Avveining mellom frivillighet og tvang	315
Vurdering av frivilligstrategi eller strategi basert på lover og regler ...	318
Referanser	319

Kapittel 19

Juridiske vurderinger om trussel, terskel, strategier	322
Et legitimt og realistisk formål	322
Betydning av valg av strategi	323
Formål, egnethet og misbruk	325
Referanser	326
Noter	326

Del VI

Veien videre og avsluttende refleksjoner	329

Kapittel 20

Veien videre – lærende samfunn	331
Lærende helsesystemer	331
Sykliske randomiserte studier av smitteverntiltak	332
Kunnskapsproduksjon versus kunnskapsoppsummeringer	335
Utvikling av vaksiner – et eksempel på lærende helsesystem	337
Referanser	338

Kapittel 21

Avsluttende refleksjoner	340
Forholdsmessighetsvurderinger – sammenheng mellom jus og medisin	340
Føre var	342
Oppfordre til dialog	342
Lærende helsesystemer	343
Frivillighet, ikke lover og regler	343
Var myndighetenes smittevernrestriksjoner unødvendige?	343
En sterk tro på at noe er sant, er ikke nødvendigvis en indikasjon på at det faktisk er sant	345
Referanser	345
Noter	346
Forfatteromtale	347

Denne boken forklarer forholdsmessighetsprinsippet i helsekriser.

Med et særlig fokus på krisehåndtering under covid-19-pandemien gir boken en innføring i juridiske og medisinske prinsipper samt refleksjoner rundt myndigheters håndtering av forholdsmessighetsprinsippet.

Bokens seks deler tar for seg hvordan prinsippet brukes i filosofi, jus og medisin, og hvordan det kan bidra til å balansere samfunnsinteresser med individuelle rettigheter under kriser.

Boken er relevant for helsepersonell, jurister, studenter, og alle som er opptatt av krisehåndtering.

Boken er skrevet av **Mette Kalager, Michael Bretthauer, Hans Petter Graver, Lise M. Helsingen, Magnus Løberg, Anna Nylund og Einar Øverenget.**

Mette Kalager har vært redaktør. Graver og Nylund er jusprofessorer ved henholdsvis Universitetet i Oslo og Universitetet i Bergen. Kalager, Bretthauer og Løberg er professorer i medisin, og Helsingen er førsteamanuensis ved Universitetet i Oslo og lege ved Oslo Universitetssykehus. Øverenget er professor i filosofi ved Høgskolen Innlandet.

FAGBOKFORLAGET

www.fagbokforlaget.no

ISBN 978-82-450-5355-5

9 788245 053555